

GRAFICKÁ VÝZDOBA PRÁVNÍCH TISKŮ VE FONDU RAJHRADSKÉ KLÁŠTERNÍ KNIHOVNY

LUCIE HEILANDOVÁ

Abstrakt: Ve fondu rajhradské klášterní knihovny se nachází řada právních tisků vytištěných v průběhu 16.–19. století. Právní tisky se těšily velkému zájmu rajhradských proboštů i opatů a po teologické literatuře bylo právo nejvíce zastoupenou literaturou klášterní knihovny. Díky tomu je skladba právních publikací nacházejících se ve fondu klášterní knihovny poměrně pestrá a umožňuje nám vytvořit si nejen představu o zájmech rajhradských benediktinů, ale také o vývoji typografické úpravy těchto tisků i o jejich grafické výzdobě.

Klíčová slova: Právní tisky, grafická výzdoba, frontispis, alegorie, Spravedlnost.

V knihovně rajhradského kláštera se nachází řada právních tisků pocházejících z 16.–19. století. Právní tisky se těšily velkému zájmu rajhradských proboštů i opatů a po teologické literatuře bylo právo nejvíce zastoupenou literaturou ve fondu klášterní knihovny. Tyto tisky nacházející se v klášterní knihovně se netýkají pouze církevního práva, ale do knihovny byla začleněna také řada tisků týkajících se procesního, soukromého i práva veřejného. Protože je historický sál předmětově rozdělen, jsou četné právní literatuře, která se v rajhradském klášteře nachází, vymezeny nejen dva samostatné regály, jeden pro kanonické a druhý pro světské právo, ale řada tisků byla během let rozptýlena do celého fondu. Rajhradští benediktini se o právo živě zajímali, o čemž svědčí nejen četné rukopisné poznámky v právních tiscích nebo také fakt, že rajhradští probošti nechávali do fondu pořizovat soudobou a často i nejnovější právní literaturu.

Protože klášterní knihovna začala být intenzivněji budována až od 17. století, přesněji v době, kdy v čele kláštera stál probošt Jiří Vojtěch Kotelicius z Horštejna (v čele kláštera 1623–1643), jsou první tištěné právní knihy spojené s jeho osobou.¹ V klášterní knihovně se dnes sice nachází řada prvotisků věnujících se právu, ale ve většině případů byly tyto knihy pořízeny až v průběhu 18. století. Díky iniciativě probošta Kotelicia byly do fondu klášterní knihovny zakoupeny publikace vydané jak v 16. tak i v 17. století. Mezi získanými knihami sice převládají teologické spisy, ale z ostatních oborů je nejvíce zastoupeno právě právo.²

Další z rajhradských proboštů, kteří významně rozšířili knižní fond o právní literaturu, byl Celestin Arlet (1638–1683). S jeho osobou je spojen nákup množství knih týkajících se kanonického práva. Probošt Arlet sledoval nejnovější literaturu, často zakoupenou nedlouho

1 V jím zakoupených tiscích můžeme najít jeho rukopisnou provenienční poznámku „Adalbertus Praepositus“ nebo „Fr. Georgius Adalbertus Codelicius Praepositus Monasterii Rayhradensis“.

2 Mezi prvotisky nalezneme 16 právních tisků, např. *ARTIS NOTARIA TVS SIVE TABELLIONVM LIBRI DVO ... Coloniae*, 1570 (Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad (= KBOR), sign. R–T.e.9); *Formulare instrumentorum ... Strasbourg*, 1516 (KBOR, sign. R–K.II.cc.35); *ROBERT, J. RECEPTAE IURIS Civilis lectionis ... Helmstedt*, 1586 (KBOR, sign. R–T.e.61); *Tancredus. lureconsulti vetustissimi ordinis iudicarii tractatus. Lugduni*, 1548 (KBOR, sign. R–T.e.59); *MAZARI, G. FIDEICOMMISSARIAE MATERIAE TRACTATVS SIVE EPITOME, D. FRANCISCI MARZARII ... Coloniae*, 1588 (KBOR, sign. R–T.e.60). Tisky získané v době probošta Kotelicia jsou charakteristické svým jednoduchým provedením bez výraznější typografické výzdoby. Jsou ve většině případů tištěny dvousloupcově a objevuje se v nich nanejvýš tiskařský signet nebo iniciály.

Obr. č. 1. *CORPUS JURIS CIVILIS*. Frankfurt a. Main, 1688. KBOR, sign. R–T.I.a.25.

týkající se těchto oborů. Mezi tisky z jeho pozůstalosti graficky vyniká *CORPUS JURIS CIVILIS* z roku 1688, kde tisk doprovází mědirytiny Caspara Meriana.⁵ [1]

V průběhu 18. století se rajhradská klášterní knihovna díky vzdělaným proboštům systematicky rozrůstala. Primární pozornost byla sice zaměřena na teologickou literaturu, ale protože rajhradští probošti chtěli vybudovat moderní, živou a funkční knihovnu, se zájmem sledovali i další vědní obory a řada akvizic vycházela nejen z praktické potřeby, ale také se v nich odrážely osobní záliby jednotlivých členů kláštera. Co se týká právních tisků, mezi nimi převažovaly hlavně zpočátku především tisky věnující se církevnímu právu, až v průběhu 17. století a především v 18. století se do rajhradské klášterní knihovny ve větší míře dostávaly tisky týkající se veřejného a soukromého práva. Knižní fond rajhradského kláštera se během 18. století rozrostl nejen o nákupy nejnovější literatury, ale také díky získání řady knih z pozůstalostí a v neposlední řadě i ze zrušených klášterů či jezuitského řádu. I díky tomu byla nově získaná literatura poměrně pestrá a často se vyznačovala obrazově zajímavými grafickými přílohami.

po jejím vydání, jak tomu nasvědčují Arletovy rukopisné provenienční poznámky u děl jeho současníka Ludwiga Engela³ i několika dalších děl vydaných v době Arletova působení v čele kláštera. „Podle tradice opatřil Arlet pro knihovnu zejména mnoho právnických knih, nezachovaly se však pro to žádné důkazy, možná také v důsledku pozdější výměny právníkové literatury s Balausem za probošta Matějského.“⁴ Absence právních tisků nesoucích Arletovu provenienci nám bohužel neumožňuje jejich bližší rozbor.

Množství právní literatury se do knihovny rajhradského kláštera dostalo za probošta Benna II. Brancouzského, kdy byla do knihovny získána série právnických spisů Jana Jakuba Weingartena, často zdobených mědirytinovým portrétem autora, a především pozůstalost v klášteře působícího Františka Axmanna (1671–1707). František Axmann přednášel filozofii a právo v rajhradském klášteře i v pražském semináři a jeho osobní knihovna obsahovala především tisky

3 ENGEL, L. *COLLEGIJ JURIS CANONICI IN RES, PERSONAS, ET ACTIONES PARTITI, Servatis Rubricis V. Decretalium, juxta Materiae Ordinem transpositis. QVOD DEO ADIUVANTE...* Salzburg, 1674 (KBOR, sign. R–K.II.gg.11–12). Obě díla byla zakoupena v roce 1675, jak tomu nasvědčuje rukopisná provenienční poznámka, „comparavit fr. Coelestinus Praepositus Rayhradensis 1675.“

4 DOKOUPIL, V. Knihovna kláštera benediktinů v Rajhradě (Bibliotheca monasterii SS. Petri et Pauli Ordinis S. Benedicti Rajhradensis). In: *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*. Brno, 1972, s. 30.

5 *CORPUS JURIS CIVILIS* z roku 1688 zdobí mědirytinový frontispis s vyobrazením císaře Leopolda I., který je doplněn mědirytinovým titulním listem s vyobrazením dvou římských císařů (Justinián I. a Karel IV.) jako spravedlivých vládců a sjednotitelů světa, nad jejichž činy dohlíží alegorická postava Spravedlnosti (KBOR, sign. R–T.I.a.25). Tento ikonografický program se u tisků římského práva vyskytuje u tisků vydávaných po celé 17. století. Alegorické znázornění dobré vlády v podobě osvěceného vládce doprovázeného Spravedlností, případně i dalšími křesťanskými ctnostmi, je velmi často používáno u tisků zabývajících se veřejným právem.

Z knižních akvizic uskutečněných během 18. století stojí za vyzdvižení výměna knih s moravským zemským advokátem Vilémem Alexandrem Balausem, která proběhla za probošta Emiliána Matějského (v čele kláštera 1749–1756).⁶ Z Balausovy knihovny, z níž rajhradští benediktini získali literaturu nejen ze zmíněné výměny, ale také z rozprodeje knihovny po Balausově smrti,⁷ se v rajhradském klášteře nachází několik desítek právních tisků týkajících se církevního i světského práva a vydaných v průběhu 15.–18. století. Řada publikací z jeho držení vyniká nejen obsahem, ale také výzdobou, neboť Balaus do své knihovny kupoval i dražší publikace doplněné grafickou výzdobou. Např. dílo Davida Meniuse *COMMENTARII IN IUS LUBECENSE LIBRI QUINQUE* z roku 1700 má mědirytinový alegorický předtitul, tištěný v architektonickém rámci s figurální výzdobou, zhotovený Jacobem Sandrartem,⁸ výzdobou prvotisku Francesca Vivia *DECISIONUM REGNI NEAPOLITANI, LIBRI DUO* z roku 1597 je portrét autora zhotovený dřevorezem,⁹ graficky zdařile provedené je dílo Jeana de Dumont *CORPS UNIVERSEL DIPLOMATIQUE DU DROIT DES GENS* z roku 1726, které zapůsobí svým mědirytinovým alegorickým předtitulem¹⁰ [2] nebo součástí díla Arnolda von Reyger *THESAURUS IURIS LOCUPLETISSIMUS ET COPIOSSIMUS* z roku 1605 jsou dvě celostránkové mědirytiny s portrétem a znakem autora.¹¹

V roce 1771 daroval klášteru nejvyšší moravský písař von Waldstätten dílo *Ius Ecclesiasticum protestantium usum modernum Iuris Canonici* vydané v Halle roku 1730.¹² Další právníkou literaturu zakoupil Otmar Conrad nejen ze zrušeného jezuitského řádu a klášterů, ale také ji

Obr. č. 2. Dumont de, J. *CORPS UNIVERSEL DIPLOMATIQUE DU DROIT DES GENS*. Amsterdam, 1726. KBOR, sign. R–G.II.dd.2.

6 MZA, E6 Benediktini Rajhrad, kart. 75, inv. č. 1342, sign. c 17.

7 DOKOUPIL, V. *Knihovna kláštera...*, s. 45.

8 Mědirytinový předtitul zaujme svým provedením i ikonografickým programem. Ústřední scénu soudu doprovází alegorické postavy ctností, v dolním plánu obrazu pak před Spravedlnost předstupují obě argumentující strany soudního sporu (KBOR, sign. R–T.f.54).

9 KBOR, sign. R–T.f.6.

10 Mědirytinový titulní list s alegorií Míru (Pax) a Spravedlnosti (Justitia), které společně s Jus Naturae, Fortitudo, Prudentia politika, Veritas, Fides, Jus gentium, Sapientia a Constantia dohlázení na uzavírání smluv u Ara pacis. Panovníci uzavírající smlouvu museli společně pokořit Pomluvu spolu s dalšími neřestmi, aby dosáhli uzavření míru. Autorem návrhu i vyhotovení mědirytiny, která je pro čtenáře vysvětlena v komentáři, je Bernard Picard (KBOR, sign. R–G.II.dd.2).

11 KBOR, sign. R–T.f.48.

12 BÖHMER, J. H. *Ius Ecclesiasticum protestantium usum modernum Iuris Canonici* ... Halle, 1730 (R – K. II. ee. 20). Tisk je zdoben mědirytinovým frontispisem s portrétem autora od Johanna Adama Riedigera a Johanna Martina Bernigerotha. Titulní strana publikace je tištěna červeně a černě, nad impressem se nachází mědirytinový signet (Illo splendente levabor) a před předmluvou mědirytinový znak dedikanta, další výzdobu pak tvoří vlasy, iniciály a viněty.

získal spolu s knihovnou svobodného pána z Freyenfelsu nebo knihovnou brněnského biskupa Matyáše Chorinského z Ledské. Za nástupců Otmara Conrada byla rajhradská klášterní knihovna neustále doplňována, ale zájem rajhradských opatů se upínal spíše k teologické literatuře a větší či podstatné nákupy právních tisků již nebyly v této době uskutečněny.

Jak je z předchozího patrné, právní literatura byla v klášterní knihovně čteně zastoupena. Pestrá skladba tisků umožňuje věnovat pozornost jejich úpravě, samotné výzdobě i jejím ikonografickým programům. Podoba právních tisků byla poměrně strohá a uniformní, po staletí neměnná forma a daný přesný úzus jsou pro právní tisky vyloženě charakteristické. Upřednostňován byl vlastní text, který byl ve většině případů tištěn dvousloupcově, a jeho jedinou výzdobu tvořily maximálně typografické prvky. Většina právních prvotisků i tisků vydaných na počátku 17. století nacházejících se v rajhradské klášterní knihovně má jednoduchou typografickou úpravu, většinou bez grafické výzdoby, která se ve větší míře začíná objevovat až v průběhu 17. století. Právní prvotisky mají jednoduchou úpravu, jsou tištěny dvousloupcově a jejich výzdobu tvoří většinou iniciály, viněty a tiskařský signet. Pokud je do tisku zakomponována obrazová výzdoba, jedná se o portrét autora, případně o jeho osobní erb, u zemského práva pak o zemský znak.

V průběhu 17. století a především v 18. století se úprava tisků mění, stávají se zdobnější a začínají se v nich objevovat obrazové přílohy, titulní listy nesou nejen názvovou informaci, ale také se na nich často objevuje obrazový doprovod. Nejčastěji je text titulního listu provázen alegorickými figurami, mezi kterými dominuje postava Spravedlnosti, objevují se ale i titulní listy tištěné v architektonické borduře, do níž jsou zasazeny nejen postavy, ale odehrávají se v ní i figurální scény. Právě právní tisky tištěné v 17. a 18. století bývají doplněny graficky zdařile provedenými frontispisy nebo obrazovými přílohami, na jejichž realizaci se podíleli přední grafici své doby.

Na mědirytinových frontispisech právních tisků se objevují panovníci, kteří dohlížejí nad vykonáváním práva, vydávají potřebné zákony nebo vystupují jako spravedliví soudci. Postava spravedlivého panovníka a vykonavatele práva doprovázeného alegorickou postavou Spravedlnosti se stala jednou z nejběžnějších obrazových výzdob. Zejména u děl veřejného práva se často také objevuje apoteóza spravedlivého panovníka, jak je tomu např. u tisku Jana Jakuba Weingartena *FASCICULI DIVERSORUM JURIORUM* vydaného v roce 1690.¹³ Panovníci bývají také dáváni do srovnání s císařem Justiniánem, jako prvním zákonodárcem, s císařem Karlem IV. nebo Karlem V.

Další oblíbený ikonografický program, který je v právnických spisech využíván, zachycuje postavu Spravedlnosti, která vystupuje jako spravedlivý soudce, autorita nebo průvodce panovníků, právníků či samotných autorů děl.¹⁴ Můžeme se také setkat s frontispisy, které zachycují pouze alegorickou postavu Spravedlnosti se zavázanýma očima, obklopenou atributy jako jsou váhy, meč či knihy. V rajhradské klášterní knihovně je doložen i frontispis, kde je Spravedlnost zastoupena svým atributem, váhami. Daleko častěji se s ní setkáme jako jednou z účastnic děje, jako jednou ze skupiny alegorických postav a především jako právní

¹³ Apoteózu Leopolda I. jedoucího ve slunečním voze vytvořil norimberský rytec Wolf Christoph Taucher (KBOR, sign. R–T.f.72).

¹⁴ Na předtitulu díla Ludwiga Engela *COLLEGII JURIS CANONICI IN RES, PERSONAS, ET ACTIONES PARTITI...* z roku 1674 vystupuje Spravedlnost jako autorita práva stojící nad benediktiny, kteří se právem zabývali (KBOR, sign. R–K.II.gg.11).

Obr. č. 3. Zoesius, H. COMMENTARIUS IN IUS CANONICUM UNIVERSUM. Köln, 1668.

Obr. č. 4. Kristián z Koldína, P. Práva Městská království Českého a Margrabství Moravského... Brno, 1701. KBOR, sign. R–T.f.61.

autoritou, která dohlíží na výkon práva a ochraňuje utlačované.¹⁵ U tisků týkajících se kanonického práva pak byla postava Spravedlnosti často doprovázena křesťanskými ctnostmi nebo náboženskými autoritami, jak je tomu v případě díla Hendrika Zoesia *COMMENTARIUS IN IUS CANONICUM UNIVERSUM* z roku 1668, kde je na mědirytinovém předtitulu zachycena postava Spravedlnosti spolu s alegorickými postavami Víry a Lásky.¹⁶ [3]

Teoretické právní tisky jsou doprovázené frontispisy s pohledy do knihoven, soudních síní nebo s žánrovými scénami zachycujícími vykonávání právní praxe. Oblíbeným zobrazením je také zachycení Šalamounova soudu. Invence umělců i samotných autorů, kteří se v některých případech podíleli i na vytvoření konceptu, byla poměrně velká a na frontispisech se brzy začaly odehrávat soudní přelíčení a různé právní kauzy.

Oproti nápaditosti výzdoby právních tisků zůstává zachována uniformita zobrazení v případě tisků týkajících se snesení moravského zemského sněmu, které byly střídavě tištěné v Brně a Olomouci. Výzdoba těchto tisků je charakteristická tím, že se zde objevuje zemský znak a ve většině případů i znak zemského hejtmana. Tak tomu bylo i v případě snesení

15 Samostatná postava Spravedlnosti je zobrazena např. na frontispise díla *Sammlung der Gesetze welche unter der glorreichsten Regierung Kaisers Franz des II.* z dílny Josefa Georga Mansfelda (KBOR, R–T.I.d.11). Na frontispise díla Andrzeje Maksymiliana Fedra *MONITA POLITICO-MORALIA & ICON INGENIORUM* z roku 1679 je zachycena boží ruka držící váhy (KBOR, R–T.II.c.38). Graficky zajímavá je postava Spravedlnosti v díle *INSTITUTIONES D. JUSTINIANI* z roku 1683, za jejímiž zády probíhá boj s křivdou (KBOR, sign. R–T.e.42).

16 KBOR, sign. R–H.I.e.31.

zemského sněmu vytištěného v Brně v roce 1644 *Krátký Weytah. Co gest tak na Obecnjm k Druhému Dni Měsíce Prasince...*¹⁷ Heraldická výzdoba se stala pro tisky zemského práva příznačná a jejich úprava zůstala neměnná až do 19. století. Ve většině případů dominuje heraldická výzdoba i u tisků městských práv. Protože byla ale grafická výzdoba až druhotnou složkou tisku, jednalo se často o dílenskou práci bez větší umělecké úrovně. Zemské znaky pak byly v tiscích nejčastěji tištěné dřevorez, který se dal jednoduše zakomponovat do vlastního tisku. Výjimečná je v tomto případě např. výzdoba díla Pavla Kristiána z Koldína *Práva Městska králowstwuj Českého a Margkrabstwuj Morawskeho* vydaného v Brně roku 1701, kde je autorem titulní grafiky brněnský rytec Jan Kryštof Laidig.¹⁸ Mědirytinový zemský znak na titulní straně dokládá uměleckou zručnost autora. [4]

Pro právní tisky byl primární vlastní text děl, obrazová výzdoba u těchto děl nehrála roli, ale i přesto začaly být od 17. století i právní tisky doprovázeny obrazovými frontispisy, na kterých vystupuje nejčastěji postava Spravedlnosti shlížející na aktéry děje. Obrazy doprovázející právní tisky se nacházejí většinou na frontispisech, kde odkazují na právní ustanovení i procesy práva nebo zobrazují autory i panovníky, jako autority veřejného práva.

GRAPHIC DECORATION OF LEGAL BOOKS IN THE LIBRARY OF MONASTERY RAJHRAD

Summary: In the Rajhrad library there are a lot of legal books printed during the 16th–19th century. The Study interests in history of legal books in the Rajhrad library and also in decoration of these prints. The monastery library contains a number of legal books with impressive graphic decoration. The decoration of these books allows imagine development of graphic decoration and also popular topics of decoration in legal books.

Key words: Legal books, law, graphics, decoration, frontispiece, allegory, Justice.

Mgr. Lucie Heilandová (*1980)

V době studia historie, dějin umění a pomocných věd historických na FF MU nastoupila v roce 2004 do Oddělení rukopisů a starých tisků MZK v Brně na výzkumný záměr Historické fondy MZK v Brně. V MZK působí dodnes, nyní je členkou projektu *NAKI Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén*. Hlavním předmětem jejího badatelského zájmu je grafické umění.

17 KBOR, sign. R–T.l.aa.13a.

18 KBOR, sign. R–T.f.61.